

С.О. ТЕЛЮПА

УДК: 930.2: 94-058. 234. 2 (092)

СТУДІЇ ПАВЛА РЯБКОВА З ІСТОРІЇ ПРОМИСЛІВ НАСЕЛЕННЯ ПРИДНІПРОВ'Я

В статті проаналізовані дослідження чумацького та рибальського промислів, а також килимарства в Нижньому Придніпров'ї, здійснені Павлом Рябковим в середині XIX - в початку XX ст.

Ключові слова: етнографія, студії, чумацтво, рибальство, килимарство, Придніпров'я.

В статье проанализированы исследования чумацкого, рыболовного промыслов, а также ковродельчества в Нижнем Поднепровье, проведенные Павлом Рябковым в середине XIX - в начале XX вв.

Ключевые слова: этнография, студии, чумачество, рыболовство, ковроделие, Приднепровье.

In this article it is analyzed the researches of tchoomak and fishing trades, and making of carpets trade in Bottom Pridniprovie, which were carried out by Pavlo Ryabkov in a middle XIX of - at the beginning XX of century.

Keywords: ethnography, studios, tchoomak trade, fishing, making of carpets trade, region of Pridniprovie

Період другої половини XIX - початку XX століть характеризується активізацією етнографічних досліджень регіону Придніпров'я. Непересічне значення в цьому процесі мають студії видатних представників інтелігенції, що не мали фахової підготовки. До подібних дослідників належить відомий етнограф, краєзнавець та суспільний діяч Єлисаветградщини Павло Захарович Рябков. Свої дослідження вчений почав проводити за сприяння земства, що в цей період в певній мірі стають центрами етнографічних досліджень регіону [9, 79]. В. Наулко підкреслював значущість діяльності земств в площині вивчення історії та культури України в період другої половини XIX - початку XX століть [7]. Результатом діяльності П. З. Рябкова став численний доробок наукових праць і досліджень.

Основу етнографічних студій П. Рябкова регіону Придніпров'я складають

дослідження ряду промислів, якими займалось населення краю - килимарства та рибальства в Херсонській губернії, а також чумацтва. Особливий інтерес в даному доробку являють собою щоденники експедиції П. Рябкова до Нікополя та Берислава з метою дослідження такого соціокультурного явища, як чумацтво. Дослідження чумацького промислу П. Рябкова взагалі є найменш дослідженим аспектом діяльності науковця, оскільки його результати до останнього часу залишались не опублікованими. Саме тому постає необхідність аналізу наукової діяльності представників інтелігенції України другої половини XIX - початку XX століть, серед яких особливе місце посідають студії з історії промислів населення Подніпров'я Павла Рябкова.

Об'єкт нашого дослідження становлять студії П. Рябкова з історії промислів населення Подніпров'я.

Предмет - визначення інформативної вартості, джерелознавчого потенціалу результатів наукової діяльності П. Рябкова для дослідження історії промислів населення Подніпров'я.

Метою нашої роботи є аналіз студій П. Рябкова з історії промислів населення Подніпров'я в окреслений період та визначення інформативних можливостей результатів цих досліджень.

Найбільш активна діяльність П. Рябкова припадає на період кінця ХІХ – першу чверть ХХ ст. – епоху, як відмітила дослідниця діяльності етнографа Т. В. Печериця, коли переосмислювалася історія нашого народу, коли український національний рух набирив нових сил та набував організованого політичного характеру [9, 5].

Дослідження діяльності П. Рябкова представлене науковими статтями, виданими в Україні протягом останніх сорока років. Праць, присвячених безпосередньо П. Рябкову та його діяльності, майже не має. Виключенням може бути лише монографія вже згадуваної Т. В. Печериці, в якій міститься докладний історіографічний опис даної проблеми. Так були проаналізовані стаття М. Чечота, який зробив першу спробу привернути увагу дослідників до особистості П. Рябкова і приділив головну увагу аналізу змісту особистого фонду вченого, у першу чергу, як невичерпного джерела етнографічно-фольклорних матеріалів; та невелика біографічна замітка енциклопедичного характеру про П. Рябкова, що була підготовлена В. Чабаненко, і яку було розміщено на сторінках четвертого тому Радянської енциклопедії історії України [20; 6]. Аналізуючи історіографію даної проблеми, згадується й про дослідження історії міст і сіл УРСР, яке здійснювалося з кінця 60-х років до початку 80-х років ХХ століття. У томі присвяченому Кіровоградській області, міститься деяка

інформація і про П. Рябкова, зокрема, про його участь в антропологічно-етнографічній експедиції у Західну Україну, організованій під керівництвом проф. Ф. Вовка [6]. Відмічається особливе значення ряду статей під назвою “Яскраве сузір'я”, підготовлених краєзнавцем Херсона – З. Орловою, у яких проаналізована діяльність херсонського народницького гуртка та формування світогляду народовців [8]. Серед наукових праць 70-х років ХХ століття слід вказати й дисертаційне дослідження Н. Бокій, присвячене, вивченню скіфського періоду на Дніпровському правобережжі, де певну увагу приділено аналізу археологічних розкопок під керівництвом П. Рябкова [2].

У 80-х роках ХХ століття виходить стаття Ю. Розуменко, в якій була зроблена спроба комплексного дослідження та аналізу українознавчої діяльності П. Рябкова [13].

У 90-х роках ХХ століття було опубліковано ряд статей, присвячених краєзнавчій діяльності П. Рябкова [1; 21]. Серед наукових праць останнього часу, зміст яких певною мірою торкається діяльності П. Рябкова, слід вказати на дисертаційне дослідження С. Проскурової [11]. Вивчаючи чумацтво як соціокультурне явище України, серед основних його дослідників, кінця ХІХ – початку ХХ століть С. Проскурова називає і вченого-етнографа півдня України П. Рябкова, піддає аналізу його етнографічні праці про чумацтво. Також треба відзначити дисертаційне дослідження Т. Печериці, що лягло в основу монографії, в якій детально розглянуті суспільно-політична та громадська діяльності П. Рябкова, проаналізовані науково-історичні погляди та досягнення дослідника. Окремий розділ присвячений дослідженню саме етнографічних аспектів діяльності науковця [9].

Особливий інтерес для дослідження чумацького промислу в роботах етнографа мають документи, що були опубліковані В. Наулком – це листування П. Рябкова з Ф. Вовком у період з 1904 р. по 1917 рік [7]. Ці епістолярні матеріали є надзвичайно

важливими, вони дають можливість більш широко розкрити діяльність П. Рябова у сфері українознавства взагалі та завдання, що він ставив перед собою.

Етнографія була основним захопленням П. Рябова. Починаючи з 1884 року, основним об'єктом його досліджень стає культура та побут українського народу. Необхідно відзначити, що більша частина досліджень етнографа присвячена народним промислам. Проаналізувавши доробок П. Рябова, можна відзначити, що основними промислами, що цікавили дослідника, були рибальство, чумацтво та килимарство.

Свої перші науково-етнографічні дослідження українського народу П. Рябов розпочав у середині 80-х рр. XIX ст., захопившись вивченням українського килимарства Херсонської губернії. Результатом цього захоплення, стала колекція домотканих килимів Херсонської губернії, зібрана ним особисто і передана до Етнографічного відділу Санкт-Петербурзького музею імені Олександра III, співробітником якого він був [4]. З цього ж приводу П. Рябов написав й невеличку статтю "Виробництво килимів у Херсонській губернії", в якій піддав аналізу процес створення килима, а також детально описав будову й призначення конструкцій ткацького верстата. Етнограф дослідив також зміни в орнаменті килимів в період 80-90 рр. XIX ст.. Вивченню орнаменту присвячене ще одне дослідження П. Рябова "Нариси з етнографії", здійснене значно пізніше, в 1910 р. У даному дослідженні він подав більше 20 малюнків різних орнаментів, знайдених на території України. У цілому, це невеличке дослідження має досить широку наукову базу, оскільки під час його здійснення П. Рябов користувався працями таких відомих вчених, як Р. Писарев, М. Кондаков, Ф. Вовк, залучив матеріали етнографічного відділу Лубенського музею Є. Скаржинської, що стосувалися, головним чином, народного писанкарства [4].

В етнографічних дослідженнях П. Рябова 80-х рр. XIX ст. найбільше уваги приділено вивченню такого допоміжного виду господарської діяльності українців, як рибальство, зокрема, на Херсонщині.

Уперше інтерес до рибальства у Херсонського губернського земства, в якому, починаючи з 1884 р. працював П. Рябов, виник під час збирання матеріалів для оцінки земель в Одеському повіті [9, 66].

Відповідно до рішення Херсонського губернського земства, протягом липня-жовтня 1889 р. П. Рябов займався вивченням рибальства у водах Херсонської губернії і в прикордонних із нею губерніях Таврійській та Бессарабській [15].

У 1889 р. в Одесі, відповідно до розпорядження імператора, була створена комісія, основною метою діяльності якої було обговорення та вироблення проекту правил рибальства у лиманах Чорного моря і річках, що впадають у нього. У зв'язку з цим, дві вище вказані праці етнографа і були ним спеціально підготовлені для членів і експертів комісії, мали і характер звіту [9, 66].

Результатом стали дві роботи. Перше дослідження П. Рябова, що мало назву "Короткий огляд становища рибальства на лиманах Чорного моря й річках, що впадають у нього", було написано на основі двохсот сорока повідомлень про розвиток рибальського промислу місцевих органів влади ряду повітів Херсонської, Таврійської та Бессарабської губерній. Окрім того, особисто П. Рябовим були досліджені місцевості уздовж р. Дніпро від Херсону до лиману, Дніпровський лиман, частина Бузького, Дністровський лиман та берег Чорного моря [15].

Слід зазначити, що дослідження рибальського промислу півдня України здійснювалися П. Рябовим відповідно до програми, яка була вироблена на з'їзді статистів Херсонської губернії, що відбувся у червні 1889 р. Програма була досить об'ємною, але через брак часу, що відводився на дослідження, не могла бути виконана у повному обсязі [3].

Найбільше уваги в своєму першому дослідженні П. Рябков приділив висвітленню основних умов та форм оренди, яка у XIX ст. була пануючою формою користування рибними угіддями на Дніпрі й Дністрі. Поширеними були два види оренди: довготривала, на час від трьох до шести років, і короткотривала, на один рік і менше. На основі зібраного матеріалу етнограф констатував той факт, що одночасно з розвитком рибальства, відповідно зростали орендні ціни на ловлю риби, а також зробив висновок про необхідність термінового врегулювання риболовецького промислу, оскільки подальше безгосподарське і хижацьке ставлення до рибних ресурсів могло призвести до їх знищення [15].

Матеріали для другого дослідження, здійсненого у цьому ж 1889 р. “Рибні артілі у пониззі Дніпра й Дністра”, були зібрані етнографом переважно в північно-західній частині Чорного моря. Для порівняння основних соціальних форм об’єднання рибалок у минулому і сучасному йому XIX ст. П. Рябков опрацював етнографічні праці О. Скальковського, Ф. Щербина, О. Браунера. В результаті дослідження етнограф прийшов до висновку про збереження основних форм артілей [17].

Пізніше П. Рябков здійснив дослідження, результати якого лягли в основу видання енциклопедичного характеру “Рибальство у Херсонській губернії і в прикордонних із нею частинах губернії Таврійській та Бессарабській” [16].

Праця П. Рябкова “Рибальство у Херсонській губернії...” хронологічно охоплює другу половину XIX ст. та розглядає питання фізико-топографічної характеристики водних ресурсів регіону, описує види риб, які водяться в цих водах, вказує основні місця їхнього нересту; характеризує основні внутрішні та зовнішні ринки збуту риби; розповідає про основні засоби заготівлі риби, відомі українському населенню. Окрім того, три розділи книги присвячені виключно опису основних знарядь і засобів ловлі риби [16].

У цілому, результати дослідження рибальства, здійснені П. Рябковим, у яких він зафіксував як нарративні (розповіді рибалок), так і унікальні пам’ятки матеріальної культури.

У рукописах П. Рябкова з етнографії досить яскраво висвітлено і таке загальновідоме соціокультурне явище України, як чумацтво.

З листування П. Рябкова з Ф. Вовком дізнаємося, що в період березня квітня 1910 р. перший здійснив поїздку до Нікополя та Берислава. Дана поїздка була проведена ним в якості співробітника Російського державного музею Олександра III в Санкт-Петербурзі, але безпосередньою метою експедиції було дослідження чумацтва та написання наукової статті щодо даного промислу для 2 тому “Матеріалів з етнографії Росії”. В результаті експедиції були написані 5 зошитів-щоденників та чернетка статті, що була дописана в квітні того ж 1910 р. [18]. Ці матеріали зберігаються в Державному архіві Кіровоградської області в особистому фонді П. Рябкова під номером Ф. 304. Разом з зошитами та чернеткою в архіві мається зошит з кресленнями чумацького возу. Необхідно відмітити, що існує проблема визначення хронології написання цих рукописів. Печериця Т.В. та Проскурова С.В. приходять до висновку, що дослідник написав дві статті з даної теми – “Чумацтво в Новоросії” в 1910 р. та “Чумацтво” в 1913 р. [9, 85; 10]. До іншого висновку приходять В.І. Наулко – протягом багатьох років П. Рябков працював над темою чумацтва, результатом чого стала праця “Чумацтво в Новоросії”. Це зумовлено браком джерел щодо біографії етнографа – існує лише невелика автобіографія вченого. Матеріали, що В.І. Наулко відніс до праці “Чумацтво в Новоросії”, складаються з 4 зошитів під назвою “Чумацтво. Рукописи Рябкова” та зошита “Чумацький віз”. Чотири зошити пронумеровані і мають номери I, II, III та V. Аналізуючи дослідження Т. В. Печериці та листування П. Рябкова з Ф. Вовком, ми можемо зробити припущення, що зошит під

назвою “Чумацький віз” і є зошитом під номером IV. Цієї точки зору дотримується ще одна дослідниця діяльності П. Рябкова Проскурова С.В. [10]. На нашу думку, даний зошит необхідно розглядати як один з щоденників експедиції 1910 р. Але можливим залишається й те, що дослідник двічі відвідав дане місто.

Що стосується зошитів під номерами I та II під єдиною назвою “Чумачество. Рукописи Рябкова”, то інформація в них подана у вигляді наукової статті під заголовком “Чумачество”, в якій на основі значної історіографічної та джерельної бази П. Рябков робить аналіз чумацтва, основною метою якого було дослідження даного промислу, як суспільно-економічного явища. Крім цього розглянуті питання історії виникнення та етапів розвитку промислу, в результаті чого приходять до висновку, що чумацтво є продуктом південно-руського ушкуйництва, що проходить стадії воїна-торгівця, потім посередника між виробником та користувачем та, нарешті, стає простим фурщиком. Також дослідник розглядає походження слова “чумак”. П. Рябков зупиняється на версії походження від назви хвороби, що чумаки перші занесли в Південну Україну з Криму. Найбільше уваги приділено все ж значенню чумацтва в житті населення регіону. Прослідковуючи особливе значення солі в житті населення з давніх часів, участь чумаків у військових походах Потьомкіна та роль чумаків у залюдненні регіону, П. Рябков приходять до висновку про виключне значення даного промислу в суспільно-економічному житті населення Степової України. В зошитах маються численні посилання на роботи І. Рудченко “Чумацкие народные песни”, словник Даля, П. Куліша, М. Максимовича, П. Семенова “О российской внешней торговле”, О. Русова “Осада и взятие Очакова”, О. Афанасьєва-Чужбинського та О. Шмідта “Материалы для географической и статистической оценки Херсонской губернии”, на основі робіт яких і був написан весь зошит, який є не завершеним [18, 26-

38]. В зошитах не міститься ніяких записів, які б свідчили проте, що він був написаний під час експедиції до Берислава та Нікополя, тому ми вважаємо можливим припущення, що цей зошит був написаний ще до поїздки в ці міста. Це припущення робить більш ймовірним лист П. Рябкова до Ф. Вовка від 21 березня 1910 року, в якому перший крім інформації про майбутню подорож до Берислава відмічається, що вже проведена певна робота по написанню статті з теми чумацтва [7, 110]. Не дивлячись на це, вже згадувані Т. Печериця та С. Проскурова відносять дані зошити до щоденників експедиції 1910 р. [9, 85; 10].

Зошит під номером III має назву “Поездка на Запорожье, м. Никополь” написаний у формі щоденника. В ньому міститься інформація про ціни на речі, які дослідник придбав в Нікополі для музею. В зошиті описуються масштаби розвитку чумацтва в Нікополі, напрями їхніх подорожей, зроблені на основі розповідей населення міста. Більшість записів в даному зошиті стосується знайдених в Нікополі П. Рябковим речей та пам’яток старовини, проведених ним розкопок. В кінці зошита міститься інформація щодо прибутковості чумацтва, значення волів у промислі, стадії, що проходив чумак за своє життя, складності та причини занепаду промислу. Дані записи зроблені на основі праці І. Рудченка “Чумацкие народные песни” [18, 38-55].

В зошиті під номером IV, що має назву “Чумаки. Рукописи Рябкова”, як і в III зошиті, мається інформація про речі куплені в місцевих жителів та ціни на них. В зошиті розміщений словник термінів, що використовували чумаки в своєму промислі, що був розроблений ним на основі спілкування з колишніми чумаками. Найціннішими в зошиті є записи зроблені після спілкування з колишнім чумаком. Були зроблені записи стосовно видів деревини, з яких виготовлявся чумацький віз, детально розписані ціни на матеріали для виготовлення возів, особливості виготовлення, подана характеристика возів

за вагою, яку могли перевозити, особливості їх прикрашення; особливості митної політики стосовно чумацького промислу в Перекопі, та організацію промислу – календар поїздок, основні шляхи, підготовка до подорожі [18, 55-78]. Вірогідність цієї інформації підтверджується при порівнянні з відомостями, що містяться в етнографічному нарисі Г. Данилевського “Чумаки” [5]. В даному зошиті на основі праць І. Рудченка, О. Шмідта, А. Скальковського проаналізовані категорії населення, які займались чумацтвом, та особливості розвитку промислу в Одесі, Бериславі та Новоросії в цілому [14; 22; 19].

Найбільш цінним для дослідження явища чумацтва є зошит, що має назву “Чумацький віз”, в якому подані унікальні в своєму роді креслення чумацького возу та порому, що були зроблені П. Рябковим в Бериславі. Цінність креслення зумовлюються також їх виконанням – зроблені креслення возу з різних ракурсів, проставлені всі розміри та коментарі щодо деталей та особливостей їх з’єднання. Зроблені також креслення окремих частин возу та малюнки з прикладами мережки возів. Крім креслень возу маються креслення найбільшого порому на переправі в Бериславі з проставленими розмірами та креслення плуга. В кінці зошита розміщені прислів’я, що були поширені серед чумаків та були пов’язані з горілкою та грошима. В зошиті, окрім докладних креслень чумацького воза з проставленими розмірами на десяти сторінках, є ще й докладний опис його конструкції з усіма деталями. Судячи з записів, зроблені вони були на основі розповідей колишніх чумаків або людей, які мали певне відношення до цього промислу [18, 78-88].

Як бачимо, в щоденниках експедиції П. Рябкова, що складають 5 рукописних зошитів і присвячені явищу чумацтва, на основі аналізу значної історіографічної та джерельної бази була зроблена спроба дослідження чумацького промислу, як суспільно-економічного явища, для

написання наукової статті. Крім цього, особливу цінність даних зошитів складають записи зроблені на основі розповідей колишніх чумаків, що стосувались питань організації промислу та його масштабів; складений словник термінів, що використовували чумаки; унікальні креслення чумацького возу та порому з переправи в Бериславі.

Таким чином, проаналізувавши результати досліджень промислів П. Рябкова, ми можемо говорити про цінність даних студій етнографа при вивченні особливостей килимарства в Херсонській губернії та різних аспектів організації та стану рибальського промислу в Нижньому Подніпров’ї. Особливо цінними можна назвати дослідження такого соціокультурного явища як чумацтво. П. Рябков був чи не останнім дослідником даного промислу, який ще застав матеріальні рештки останнього та зміг поспілкуватись з колишніми чумаками. Результатом даного дослідження, окрім наукової статті, стали унікальні креслення чумацького возу з назвами деталей та поясненнями до них, порому для переправи, а також словник чумацьких прислів’їв та виразів.

Список використаних джерел

1. Бокій Н. Сливаетрадица: епізод з часів Гетьманату // Наукові записки з історії України. – Випуск 7. – Кіровоград, 1998. – С. 133-136.
2. Бокій Н. Скифский период на пограничье степи и лесостепи в Днепровском Правобережье: Автореф. дис. канд. ист. наук. – К., 1979. – 17 с.
3. Особовий фонд П. Рябкова - Державний архів Кіровоградської області (ДАКО). – Ф. 304, оп. 1, спр. 102.
4. ДАКО. – Ф. 304, оп. 1, спр. 230.
5. Данилевський Г.П. Чумаки // Данилевский Г.П. Сочинения – Т.1, – Спб., 1933. – 109 с.
6. Історія міст і сіл УРСР. – Кіровоградська область. – Ж., 1972. – 658 с.
7. Наулко В. Листування П. Рябкова з Ф Вовком // Південна Україна ХУІІ - ХІХ ст. Записки науково-дослідної лабораторії історії-Південної України. – В. 6. – Запоріжжя, 2001. – С. 105-125.
8. Орлова З. Яскраве сузір’я // Наддніпрянська Україна. - 1978. - 5 травня.
9. Печериця Т.В. Визначний українознавець П.З. Рябков. – Кіровоград, 2009. – 115 с.

10. Проскурова С. (14 квітня 2005). Невідомий дослідник чумацтва. (Павло Захарович Рябков (1848-1927) - земський діяч Слісаветградщини) / Інтернет: <http://library.kr.ua/kray/ryabkov.html>.
11. Проскурова С. Чумацтво як українське соціокультурне явище: Автореф. дис. канд. іст. наук. ? К., 2001. - 18 с.
12. Радянська енциклопедія історії УРСР. – К., 1972. – Т. 4. – 783 с.
13. Розуменко Ю. Етнографічна діяльність О. Рябкова. / Народна творчість та етнографія. - 1988. - № 5. - С. 40-43.
14. Рудченко И. Чумацкие народные песни. – К., 1874. – 356 с.
15. Рябков П.З. Короткий огляд становища рибальства на лиманах Чорного моря й річках, що впадають у нього. – Одеса, 1890. – 358 с.
16. Рябков. П.З. Рибальство у Херсонській губернії і в прикордонних із нею частинах губернії Таврійській та Бессарабській. – Одеса, 1905. – 286 с.
17. Рябков П.З. Рибні артілі у пониззі Дніпра і Дністра. – Одеса, 1889. – 311 с.
18. Рябков П. Чумацтво // Старожитності Південної України. Випуск 23. – Запоріжжя, 2010. – 124 с.
19. Скальковский А.А. Опыт статистического описания новороссийского края. Ч.1., – Спб., 1850. – 581 с.
20. Чечот М. Архів П. Рябкова // Народна творчість та етнографія. 1968. - № 1. С. 109.
21. Шевченко С. Організував і завідує музеєм. // Кіровоградська правда. –1993. – за 8 липня.
22. Шмідт. О. Материалы для географии и статистики России. Херсонская губерния. Ч.1. – Спб., 1863. – 481 с.

ДАНІ А-ЕФІ 2-3/2012 ЮІ АІ ФДАІ ЕЕ АЕФІ АЕ

